

ДЪРЖАВОТВОРНИ И ЛЕГИТИМАЦИОННИ СТРАТЕГИИ В РАННАТА ИСТОРИЯ НА ДУНАВСКИ И ВОЛЖКИ БЪЛГАРИ

ГЕОРГИ ВЛАДИМИРОВ

Georgi Vladimirov

THE STATE SYSTEM ESTABLISHMENT AND STRATEGIES FOR LEGITIMATION
IN THE EARLY HISTORY OF THE DANUBE BULGARS AND VOLGA BULGARS

The text deals with the topic of the models for establishment of a state system of the Danube Bulgars and the Volga Bulgars (7th–10th c.). Challenge as a creative factor, ideas of history and genealogy and strategies for legitimacy of the Danube Bulgars and the Volga Bulgars are analysed. The conclusion is that the Danube and Volga Bulgars are originally the bearers of similar cultural characteristics, which, in the new environment and different impacts, led to permanent differentiation of their state models. That caused the need to avoid historiographic ‘translations’ of one model into the other. ‘The latent fields’ in the two models should not be filled in with facts from the general Turkic, Iranian or other cultural realities. It is correct to consider the two state models as two equally valuable manifestations of the historically determined culture-behaviour.

Темата за държавността и за нейното непосредствено въплъщение – държавата – многократно и широкомащабно е разработвана в различни клонове на науката. Настоящият текст разглежда държавността като идейна проекция на креативността в ранната история на дунавски и волжки българи в зората на усядането им съответно в регионите на Долни Дунав и Средна Волга.

Както е известно, към средата на VII в. под натиска на хазарите част от българите (става дума за т.нар. *източни българи уногондури*, по класификацията на Димитър И. Димитров) начело с кан Аспарух напускат Старата Велика България и се насочват към земите на Долни Дунав. Друга древнобългарска група (*западните българи котраги*) се заселва „срещу съплеменниците си на Батбаян“, т.е. на север от Черно море и западно от р. Дон. Доскоро се смяташе, че те се отправят към басейна на Средна Волга. Всъщност в края на VII в. само частични български инфилтрации достигат този регион, за което свидетелстват ограничените археологически находки (Рашев 2001: 167; Владимирова 2009: 307–314).

Скоро след тези събития в ромейските източници се споменава за нова политическа единица на Балканите – България на Аспарух. Териториите, в които се установяват аспаруховите българи, носят богата историко-цивилизаци-

онна традиция, макар и поизбледняла вследствие варварските нашествия в зората на Великото преселение на народите. Несъмнено мощният идеологически фактор, оказал влияние върху новодошлите, е присъствието на съседна Византия. Непрекъснатите сблъсъци с ромейската империя интегрират завалени и новодошли в единен държавен организъм. В полето на културата конфликтът се проектира като борба за равнопоставеност, суверенитет и утвърдена историческа идентичност. Тези процеси, които на друго място определихме като „студена война с византизма“ (Владимиров 2003: 70–77), генерират легитимационни парадигми като Мадарския конник, каменната летопис, „Именника на българските владетели“.

Известно е, че в Именника е фиксирана държавна традиция, която хронологически далеч надхвърля дори реалното съществуване на съседна Византия. Българските канове, подобно на западните владетели, очевидно ясно схващат голямото значение на историята като пропагандно средство в своята политика, насочена към утвърждаване на Аспарухова България като суверенна държава. В резултат на това се явяват самият „Именник на българските канове“, а впоследствие и летописните каменни надписи. Ако Именникът е културният идентификатор на VIII столетие, то през първата половина на IX в. подобна роля е делегирана на каменните надписи.

Враждебността между Дунавска България и Византия генерира не идея за примирение между двете сили, а за тяхното противопоставяне. Тази идея намира израз в разкриването на старинността на българската държавна традиция, ситуирана във политическата орбита на Източната империя – тенденция, която се наблюдава и сред другите нововъзникнали средновековни държави (Каймакамова 1990: 40–41; Каймакамова 2002: 552–553).

Именникът и каменната летопис имат функция на легитиматор – чрез тях българската държавност на Дунав заявява своята пряка приемственост с предхождащата я Стара Велика България. Така тя в качеството си на елитарна проява на формирация се културен модел реагира на опитите да бъде представяна в традициите на византийската политическа доктрина като „варварска“ (Бакалов 1994: 13–27).

Според една хипотеза появата на Именника е свързана с друг важен български паметник – *Мадарския конник*. Смята се дори, че летописът на българската държавност първоначално е бил фиксиран върху мадарските скали около релефа с конника (Георгиев 1960: 368–380). Това, от своя страна, поставя въпроса кога и защо се появява Мадарският конник. Ако се съди по другите, съхранени и до днес надписи, най-ранният от които датира от самото начало на VIII в., *terminus ante quem* можем да поставим създаването на това изображение във времето на кан Аспарух. Защо Аспарух би поръчал изсичането на релефа? Възможното обяснение на този акт е идеологическо – като герб и символ на държавна традиция. Напоследък бе предложено становище, според което датировката на паметника трябва да се отнесе към управлението на кан Омуртаг (814–831) (Рашев 2001: 145). Който и от българските владетели да е

поръчал изсичането на релефа, в действията му личи държавническа далновидност, осъзнаваща духовната сила на опонента Византия, на която може да се противопостави единствено посредством механизмите на историческата памет.

Прави впечатление, че нито в Именника, нито в каменната летопис на дунавските българи се споменава и дума за „другите българи“ на Волга. Изглежда, че извеждането на владетелската генеалогия на дунавски и волжки българи има своите разнопосочни, идеологически обосновани и исторически предопределени насоки – факт, който можем да си обясним след преглед на процесите, протичащи в района на Средна Волга.

До X в. в писмените източници липсват сведения за съдбата на българите *котраги*, насочили се към земите по средното течение на р. Волга. Ето защо един от фундаменталните въпроси около ранната история на Волжка България, на който медиевистите все още търсят отговор е: *Защо държавата се появява като исторически активен субект „чак“ през X в.?* За едни изследователи това се дължи на разпокъсаност на ранните образувания. Смята се, че на територията на Волга множество етноси създават свои княжества. Сред тях изпъкват Българското с център Болгар (създадено от българите) и Суварското с център едноименния град (основано от савирите) (Смирнов 1981: 208–212). Намерените монети на владетели от двата града подкрепят подобна теза (Беговатов 1999: 28–36).¹ Борбата за политическо и културно надмощие между тях обаче е причина за слабостта и васалната им зависимост от хазарите. Приемането на исляма е стъпка към преодоляване на племенния партикуларизъм, действие, подобно на предприетото от княз Борис–Михаил в Дунавска България през 60-те години на IX в. Разгромът на Хазарския каганат през втората половина на X в. допълнително консолидира българите и сродните им етноси във волжкия регион, които около 980 г. се обединяват в единна българска държава (Исхаков, Измайлов 2000: 33).²

Допуска се, че конституирането на държавата закъснява в резултат на многобройните и твърде раздалечени във времето вълни от преселения на българско и сродно население към региона на Волга (Халиков 1987: 88–103; Хузин 1997: 40). Не бива да пренебрегваме и факта, че българите котраги, които дават тласък на държавообразуващите процеси в региона, не са носители на избистрени държавотворчески традиции, каквито откриваме сред сродните им българи уногондури, исторически доказали това с формирането на Старата Велика България (Владимиров 2004: 159–165). Следва да бъдат отхвърлени като необосновани и твърденията, че „*държавността на Волжка България е*

---

¹ Авторът предполага, че за известен период от време Сувар е главен град на Волжка България.

² Съществува и теза за трайно конфедеративния модел на Волжка България в домонголския период на съществуването ѝ – вж. С. Алишев. Болгарские эмираты в X–XIII вв. – Эхо веков, 2009, №1.

наследство от Първия и Втория Тюркски каганати и Хазария“ (Казаков 2000: 26). Подобни заключения са порочен резултат от ползване на шаблонно предзададени тези, поставящи под общ знаменател дунавски българи, волжки българи и тюрки.

След X в. с приемането на исляма в културния модел на Волжка България се структурира важна сфера, сходна с онази в модела на Дунавска България от епохата на борбата ѝ с византизма – става дума за *историческата памет*. Волжките българи нямат свой Именник, но легитимират идентичността си като свързват началото на своята история с делата на Александър Македонски (в ислямската му ипостаса на Искандер Зул Карнайн). Във волжко-българската генеалогия той е характеризиран не толкова като строител на градове, колкото като основоположник на династия, която утвърждава своята легитимност благодарение на един от героите на исляма, воювал срещу „неверниците“. Връзката на българските владетели с персонаж от Корана и „получаването в наследство“ на благоустроена страна и градове (Волжка България) правят управляващата династия и подвластният ѝ народ не просто равни с древния „царствен“ народ на Александър, но и в значителна степен наследници на неговата обширна империя и слава (Степанов 2003: 14–27). Това се особено отнася за борбата на Александър с „неверниците“, разширяването границите на „праведния свят“ и неговото преустройство.

Забележителен е и друг легитимационен подход на волжките българи – става дума за осъзнатата месианска роля в рамките на мюсюлманската *умма*. Освен като наследници на Искандер те се осмислят и като продължители на неговата мисия на защитник на цивилизования свят от варварите, предвид близостта им до Степния коридор, често изсипващ потоци от варвари към европейския континент. Неслучайно именно волжките българи застават решително на пътя на монголите в похода им към сърцето на Европа през XIII в. (Владимиров, Павлов 2009).

В заключение следва да се отбележи, че когато говорим за креативността като идея за държавност у дунавски и волжки българи непременно трябва да държим сметка за архетипно-конгениалната, но не и идентична културна авансираност на двете български групи. Сравнително краткото историческо общуване между тях в рамките на Старата Велика България не успява напълно да заличи формиралите се в предходната епоха антагонистични черти – сблъсъците и конфликтите помежду им през VI в., краткотрайното последващо „присъствие“ в политико-културните рамки съответно на Тюркутския и Аварския каганати. И макар културното наследство на Кубратова България привидно да е делегирано на двете нови държавни образувания, за негов основен реципиент трябва да се смята Дунавска България. Изглежда държавата на Аспарух утвърждава в новите територии духът и порядките на Велика България, превръщайки се и в очите на тогавашните хронисти в „Новата“ Велика България.

Формирането на културните характеристики на българите *котраги* и съз-

дадената от тях Волжка България протича в друг алгоритъм. Сред причините за това са вероятната липса на избистрени държавотворчески концепти, активна етнодинамика в новите приемни територии, която временно препяства пространственото „установяване“, пълното отсъствие на мощно идеологическо предизвикателство от ранга на Византия. Поради това седентаризацията на волжките българи е далеч по-продължителна, контактите с „автохтонния свят“ са спорадични и ограничени, а близостта до Степния коридор и ранната зависимост от Хазарския каганат задават „статично поле“ в културното развитие на Волжка България до ислямизацията ѝ през втората половина на IX в.

Що се отнася до често проявяващия се в медиевистиката компаративен дискурс между дунавско-български и волжко-български културен кръг не само на равнище държавност следва да се има предвид, че е необходима сериозна предпазливост в тази посока. Внимателното проучване показва, че освен общ етноним и отчасти наследство в дунавската и във волжката „вселена“ е налице специфична културна диверсификация. Сходни характеристики на база тюркски (или както днес е модерно – ирански) черти, религиозни белези или „заварено славянско начало“ в двете държави са фактически недоказуеми. По тази причина трябва да бъдат избягвани историографски „транслации“ от двата културни модела и ползването им като удобни, но неверни интерпретативни шаблони. В по-широк мащаб, „латентните културни полета“ в духовността на дунавски и волжки българи не бива да бъдат попълвани и с факти от общотюркската, общоиранската или други културни среди. Прецизният анализ на културните характеристики на Дунавска и на Волжка България извежда като тяхна обща черта специфичен синкретизъм, придаващ оригиналност на двете български реалии, които следва да бъдат разглеждани като разнопосочни прояви на исторически предопределена култура-поведение.

ЛИТЕРАТУРА

- Бакалов 1994: Бакалов, Г. Византийският културен модел в идейно-политическата структура на Първата българска държава. – История, № 4–5.
- Беговатов 1999: Беговатов, Е. Абу Райхан ал-Бируни о Волжской Булгарии, стране ису и йура. – *Fino-Ugrica*, № 1.
- Владимиров 2003: Владимирова, Г. Управлението на кан Омуртаг (814–831) или за студената война с византизма. – В: История, общество, религия. Шумен.
- Владимиров 2004: Владимирова, Г. Българите по Северното Черноморие и създаването на Волжка България (VII–X в.) – В: Българите по Северното Причерноморие, т. 8. Велико Търново.
- Владимиров 2009: Владимирова, Г. Ранните българи на Волга и новинковската култура – проблеми, хипотези, мнения. – В: *Eurika*. In Honorem Ludmilae Donchevae-Petkovaе (Сборник в чест на 70-годишнината на ст.н.с. Людмила Дончева-Петкова). София.
- Владимиров, Павлов 2009: Владимирова, Г., Пл. Павлов. Златната Орда и българите. София.

- Георгиев 1960: Георгиев, Е. Прабългарското летописание. – В: Изследвания в чест на Марин Дринов. София.
- Исхаков, Измайлов 2000: Исхаков, Д., И. Измайлов. Етнополитическа история татар в VI–первой четвърти XV в. Казань.
- Казаков 2000: Казаков, Е. О становлении государственности Волжской Болгарии IX–XI вв. – В: Актуальные проблемы истории государственности татарского народа. Казань.
- Каймакамова 1990: Каймакамова, М. Българска средновековна историопис. София.
- Каймакамова 2002: Каймакамова, М. Поява и развитие на историографията в България и другите европейски средновековни държави. – В: Средновековна християнска Европа: Изток и Запад. София.
- Рашев 2001: Рашев, Р. Прабългарите и българското ханство на Дунав. София.
- Смирнов 1981: Смирнов, А. Волжская Болгария. – В: Археология СССР. Степи Евразии в эпоху Средневековья, т. 18, Москва.
- Степанов 2003: Степанов, Цв. Александър Македонски, Кавказ и проблемът за границата: осмисляне на пространството на цивилизацията сред волжките и дунавските българи. – В: В света на средновековните българи: между реалното и въображаемото. София.
- Халиков 1987: Хузин, Ф. Великое переселение народов и его роль в образовании варварских государств. – В: От доклассовых обществ к раннеклассовым. Москва.
- Хузин 1997: Хузин, Ф. Волжская Булгария в домонгольское время (X – начало XIII веков). Казань.